

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Naučni skup Književno djelo Ćamila Sijarića,
[Sarajevo, 15. i 16. april 2002.]: Scientific Meeting
Ćamil Sijarić's Literary Work**

Lešić, Zdenko; Martinović, Juraj

2003.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/825>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA CXXI

Odjeljenje za književnost i lingvistiku ANUBiH
Knjiga 10

NAUČNI SKUP

KNJIŽEVNO DJELO
ĆAMILA SIJARIĆA

Uredili
Zdenko Lešić
Juraj Martinović

SARAJEVO 2003

ISTORIJSKI ROMAN ĆAMILA SIJARIĆA

Nikola Kovač

I

Kao književni oblik koji u širokom sadržajno-tematskom krugu zahvata zbivanja i ljudske sudbine, izvore socijalne energije i dramu individualnih odnosa, pokrete i prevrate u sadašnjosti i prošlosti, roman svojom dijahronijskom strukturom i kompozitnom formom, svojim retrospektivnim osvjetljenjem, svojom hronološkom sukcesijom kao i postupkom dislociranja vremenskih planova nosi suštinska obilježja istorijskog diskursa, refleksivnog analitičko-sintetičkog razmatranja činjenica, likova, situacija.

U romanu se smjenjuju panoramski snimci širokih raspona i raznovrsnih stilskih i sadržajnih obrazaca sa opisima pitoresknih detalja, "scenama iz života" i analizom individualnih drama, karaktera, sudbina. Dinamika "ljudskog vremena" (sa svim sažimanjima, ubrzanjima i paradoksalnim ukrštanjima realnog i fiktivnog), kao i logika teksta – koja češće slijeđi proizvoljnosti *mythosa* nego imperative *logosa* – otvaraju specifične prostore romana, što pripovjedaču omogućavaju da vlastitim izborom sadržaja i sredstava oblikuje viziju subjektivnog iskustva u kojoj naizmjenično odjekuju glasovi istorije i izvorni govor svijeta. Sve to, potom, u pripovjedačkoj metaforizaciji dobija svoj smisao i svoj estetski profil.

U tom smislu, roman teži ka interiorizaciji i metaforičko-simboličkom predstavljanju realnosti, dok se istorija okreće ka vanjskim strateškim tokovima zbivanja, rekonstruišući njihovu istinu na osnovu ispitivanja uzroka, dokaza, argumenata. Služeći se lukavstvom manipulisanja imaginarnim likovima, fantazijskom rekonstrukcijom događaja i prodorom u raznovrsne semantičke registre, romanopisac pripovijeda svoj vlastiti "slučaj", oblikuje svoju sopstvenu avanturu i tjeskobna suočenja sa dramom postojanja. Roman je priča o životnoj avanturi samog pripovjedača.

Specifičnosti književnog govora i narativnih obrazaca u romanu ne mogu se odrediti ni definisati isključivo lingvističkim kriterijima i kategorijama, kao što se ne mogu ograničiti ni deskriptivno-rekonstruktivnim postupkom istorijskog tumačenja. Književni govor je uvijek iznad ili ispod denotativne ravni posmatranja i poimanja, uvijek je neka vrsta logičkog ili semantičkog ekscesa, češće metaforički induktivan nego derivativan i eksplikativan. Literarnost se ne ograničava na metajezički sistem znakova, nego proizlazi iz duboko motivisanih suočenja koja istovremeno obuhvataju i individualne nazore i etički izbor i kulturološke filijacije. Protagonista romana doživljava dramu svog vijeka kao vlastitu psihološku i moralnu traumu, ali u artikulaciji te drame prepoznajemo duboke glasove svijeta, njihova lutanja prostorima istorije, njihove univerzalne vrednosne karakteristike. Stoga se roman i razlikuje od historiografskih djela budući da angažuje subjektivni potencijal pojedinačnih ljudskih sudbina, nedoumice i strepnje, zanose i klonuća; romanopisac preuzima okvire, činjenice, sheme velikih strateških opcija, ali te formalne i materijalne datosti transformiše u fiktivnu povijest pojedinca i spontani govor duše.

Kako u svim istorijskim epohama dominiraju određeni regulativni principi i mitski obrasci – od patriotske i vjerske egzaltacije preko preduzimljivih i militantno-porobljivačkih inicijativa građanskog svijeta do ideološke indoktrinacije prevratničko-utopijskim vizijama – roman svojom semantičkom razudenošću dovodi u pitanje sve teorijske okvire i racionalizovana značenja, tragajući za vrednosnim sadržajima epohe, za onim fiktivnim područjima u kojima je priča o događajima stvarnija i uvjerljivija od samih događaja. Ali, uza svu polisemičnost svojih sadržaja i protejski karakter svojih oblika, roman ostaje eminentno narativni žanr epsko-mitskog porijekla, određen vremenskim parametrima trajanja i metaforičko-alegorijskim sažimanjima moralnih i psiholoških vidova čovjekove drame. Istina, ni istorija se (u njenom političkom i socijalnom kontekstu) ne svodi samo na hronološka načela imanentna narativnoj prirodi romana: istorija obuhvata totalitet kontradiktornih obrta i paradoksalnih situacija u kojima je pojedinac istovremeno i protagonista i žrtva, podanik i zatočenik sistema koji je sam stvorio. Zato je istorijski roman, čiji tokovi zahvataju i "duh vremena" i "stanje duše", i socijalne prevrate i tjeskobnu upitnost, svojevrsni moralno-filozofski obračun sa zaslijepljenom temporalnošću, pravolinijskim i jednosmjernim tokovima lišenim svijesti o kontinuitetu i promjenama, o potresima i pregnućima, o vjetrovima istorije i udarcima sudbine.

Istorija je privilegovani prostor romana još od vremena kad je univerzalističku viziju svijeta (*universalia sunt realia*) smijenila kritička epoha prosvjetiteljstva. Pojedinaac je tada postao centar svijeta ali ne samo kao nosilac saznanog uma, nego kao djelatni subjekat i zagovornik prevratničkih ideja; razum kao sredstvo logičkog saznanja pretvara se u instrument kritičkog duha i borbenog angažmana protiv ustanova društva. Čovjek se našao u konkretnoj životnoj situaciji borbe za opstanak, za potvrdu svoje individualnosti i autonomije; njegov lik nije sazdan prema modelima univerzalne "ljudske prirode" nego je koncipiran kao biće u nastajanju koje svoju sudbinu oblikuje vlastitim rukama, a svoj moralni i psihološki profil izgrađuje u funkciji promjenljivih životnih okolnosti i njihovih izazova. Za romanesknog junaka djelovanje i bivanje su dva lica istog životnog čina, dva vida jedinstvene logike rađanja njegovog istorijskog subjekta.

Iskustvo istorije oblikuje se u romanu kao "fiktivna istorija svijeta", kao stvarnost pretvorena u priču, kao kolektivno pamćenje stilizovano u obliku individualne mitologije. Razlika između istorije i romana je razlika između neutralnog poretka činjenica i vrednosnog određenja postojanja, između objektivne slike svijeta i vizije u "polju mogućeg". Istorijsko objašnjenje i romansijska fikcija nemaju dodirnih tačaka čak ni kad im je predmet interesovanja zajednički ili pak istovjetan: romanopisac ne objašnjava jer ne teži ka utvrđivanju istine, a i sam postupak objašnjavanja smatra neprimjerenim – jer, kad bi se sve moglo objasniti, roman ne bi ni postojao.

Istoričar stvara obuhvatnu i objektivnu sliku svijeta, a romanopisac parcijalnu i subjektivnu predstavu pojava čija su značenja odoljela iskušenjima vremena i snagom svog umjetničkog izraza postala dio trajnih vrijednosti epohe. Istoričar utvrđuje činjenično stanje i analizira ono što se zaista zbilo, a romanopisac dramatizuje prošlost sa stanovišta njenih vrednosnih značenja sa svom pristrasnošću naših aktuelnih interesa, potreba i ideala. Istoričar se rukovodi faktografskim načelom, a romanopisac semantičkim; istoričar traži uzroke i zakonitosti, a romanopisac nalazi oblike i načine ispoljavanja istine i ljepote ovaploćene snagom životnog čina. Polazeći od činjenica, istoričar dopijeva do svijesti o svijetu i događajima; romanopisac se pita o vrijednosti svakog čina i smislu samog postojanja. Istoričar se zanima za vanjske procese, a romanopisac prati zagone tne puteve njihovih unutrašnjih dejstava.

Pogled istoričara usmjeren je prema pokretima masa, prema kolektivnim tendencijama i ciljevima koji prevazilaze interese pojedinca. Roma-

nopisac doživljava pokrete u historiji kao ličnu dramu pojedinca, kao pokrete duše i subjektivnu reakciju na masovna iskušenja; za romansijera je historijski prostor uvijek naseljen živim ljudima i konkretnim životnim situacijama, a historijski proces slijed pojedinačnih sudbina i sukoba izazvanih nesrazmjerom između sila zla i nezaštićenog pojedinca. Neminovnost historijskog kretanja kao i stihijnost zbivanja otvara u romanu prostore nezvjesnosti, podozrenja, lične ugroženosti; pojedinačna sudbina u velikim prevratima uvijek je podložna razlozima neke više i neshvatljive logike; u romanu, smrt je uvijek individualizovana tragedija koja "istoriju pretvara u sudbinu" (Malro). Jednom riječju, razlika između historije i romana je razlika između stvarnosti i njene imaginarne projekcije, između objektivnog čina i njegovog subjektivnog značenja.

Ali, bilo da je izjednačujemo sa hronikom zbivanja ili da je shvatamo kao svijest o događajima, historija nije nikad izvan čovjeka; ona je okvir i kolijevka bića; svijest o historiji je bitno obilježje čovjekove ljudske prirode. Historija je prostor njegovog duhovnog rasta, prostor osvajanja slobode, osnova na kojoj čovjek gradi djela budućnosti i na kojoj rezimira tekovine prošlosti. "Samo čovjek ima historiju – kaže Remon Aron – jer njegova historija je dio njegove prirode, odnosno ona je sama ta priroda. Štaviše, dodaje Aron, "kad se više živi ne bi interesovali za mrtve, historija bi počela da liči na historiju zvijezda ili životinja".

Historija je u našem vremenu napustila hronološku i događajnu neutralnost i pretvorila se u neminovno iskušenje čovjekovog suočenja sa samim osnovama svog pravnog i moralnog statusa. Historija više nije samo okvir zbivanja ni lanac pamćenja, nego prostor čovjekovog egzistencijalnog zatočenja i sudbinske vezanosti za situaciju i okolnosti. Historija je stoga prostor u kome se formira svijest o moralnim značenjima i ljudskim vrijednostima: čovjek je u historiji istovremeno i subjekat i objekat, fasciniran zbivanjima i opsjednut idealima, okružen mrakom događajnog koje još nije postalo "reflektovana povijest" (Hegel). I bilo da je doživljavamo kao individualno iskušenje ili kao kolektivni zanos, historija je neotuđivi dio našeg moralnog i duhovnog bića, prostor našeg progonstva, ali i beskrajni horizont slobode; za historiju su vezane sve naše nade i sav naš rizik. Vezan za historiju, čovjek u njoj traži svoje korijene i svoj iskon, kao što u njenim rezultatima nalazi okvir vlastite sudbine. Historija je, dakle, usađena u same osnove bića savremenog čovjeka. Mogli bismo čak reći da se sudbina savremenog čovjeka artikuliše u terminima historije (i politike) kao što je nekad bila određena utopijom progresa ili elanom vjere.

II

Intimne drame ličnosti i individualni sukobi, u romanu *Kuću kućom čine lastavice* (1962), predstavljaju samo fragmentarne sekvence u muzičkoj strukturi ovog romana atmosfere. Okvirna tematska linija povezuje sudbine dviju generacija sandžačkih seljaka u čijoj hronici ratovi i pogibije obilježavaju granične datume smjene i trajanja, zastoja i kontinuiteta. I kao što na kraju romana regruti odlaze na vojnu, tako su i na početku njihovi očevi otišli na ratište da se otuda više ne vrate: put stradanja kojim započinje istorija ide očito samo u jednom pravcu. Kao da su rođenje i smrt ne samo granice nego i jedine izvjesnosti života; sve ostalo je nemoćno rasipanje između jalovih nada i bolnog razočarenja. U tom smislu Sijarićevi likovi žive po nepromjenljivim zakonima prirode: cjelokupno čovjekovo iskustvo predstavljeno je kao krug zbivanja u kome se ništa ne mijenja prema ljudskoj volji i odluci. Život se odvija slijedeći put vlastite snage trajanja, ne ostavljajući ni vremena ni prilike za individualne odluke i lični izbor. Sijarićevi likovi žive, dakle, po mjeri sveopšteg bezmjerja i bezvremenosti, vezani za zemlju, podložni zakonima koje nalažu navike i patrijarhalni običaji; njihov život, istina, nije bez određene punoće i koherentnosti, ali krajnji smisao tog života shvataju kao borbu koja se nužno završava porazom. U tom smislu i ovaj roman nosi u sebi odsjaj dvostrukog iskustva: tjeskobnog životnog prostora i beskraj ljudskih snova, neostvarenih ljudskih nada i maštovitih izleta u sfere humora, čulnosti i poezije. Sijarić je tu dvojnost životnih fenomena shvatio kao dva lica jedinstvenog iskustvenog i imaginarnog čina u kome se miješaju i smjenjuju ironija i lirska tuga, suze i smijeh. Tako se pojam trajanja i smisao tog pojma upotpunjuju autentičnim svjedočenjem o paradoksalnim sadržajima života, u svijetu grubosti i bola, svijetu koji ne pruža mnogo šansi niti uliva mnogo nade.

Romaneskní svijet *Mojkovačke bitke* (1968), u paradoksalnom kolopletu događaja i ljudskih sudbina podređenih nekoj višoj nužnosti, predstavlja potresno svjedočanstvo o stradanju i otporu u poduhvatu neizvjesnog ishoda, u sukobu bez izlaza. Seobe i zbjegovi, bolest i smrt postali su oblik života i jedini dokaz trajanja u svijetu u kome se sve mijenja i za čas nestaje. Žene i majke, prateći vojsku i sahranjujući mrtve, kao da obnavljaju neki iskonski obred vezan za sam pojam života i borbe: u toj sveopštoj borbi i pometnji duge povorke žena "kao da su imale da pređu s jednog

kraja svijeta na drugi, i kao da su na tom putu od svog rođenja...". Ljubav prema živim zamjenjuje briga o mrtvim. Neizvjesnost i strah prerastaju u prave psihičke traume koje se završavaju ubistvima i samoubistvima. Okvir romana i njegove istorijske perspektive pretvorili su se u preširoku pozornicu za dramu malih i bezimenih ratnika u čijim bi se i najbeznačajnijim postupcima prelamali veliki potresi epohe.

Na izgled neutralna i dobroćudna ispovijest evnuha Alije, u romanu *Konak* (1971), služe u Lemeš-aginom haremu, iz vremena obrenovićevske Srbije, krije u svojoj prividnoj bezazlenosti elemente jednog okrutnog svijeta nagona, nasilja, uciviljenosti i gorkih razočarenja, u svijetu raspolućenom između silnih i bespomoćnih, između bezobzirnih tumača pravde i njihovih nijemih žrtava. Taj "putnik daleki na putu neznanom", čovjek kome sudbina nije dala da bude ni muško ni žensko, "ni mač ni korice", shvata priču kao jedino trajno obilježje čovjekova postojanja, kao svjedočanstvo koje daje smisao životu i čuva njegove istinske vrijednosti; priča o čovjeku je "čuvarica koja ga čuva da živi (...) i poslije smrti"; u njegovoj predstavi o hronologiji zbivanja i o vrednosnom poretku stvari "svijet leži na priči" i oslanja se na zapamćenja koja se prenose kao suma iskustva i zrno mudrosti. Lemeš-aga, ratnik, još uvijek opijen osvajačkim zanosom, smatra da je priča isto što i dokono prizivanje mrtvih budući da "svijet leži na sablji"; priča uspavljuje, a sablja budi; priča vodi kroz magle neizvjesnosti i nesigurnih saznanja, jedino sablja otvara put i vodi naprijed. Ovaj moderni Pir i Sineas zaoštravaju vječnu suprotnost između politike i morala, zaslijepljene volje i ljudskih obzira, krutosti odluke i relativizma životnog iskustva. Evnuh pripada svijetu legendarnih predanja u kojima se istina ne traži nego potvrđuje kao vječna i neizmjenljiva vrijednost. Lemeš-aga je svoje iskustvo stekao na putevima istorije i svoju misao crpi iz saznanja o trošnosti i bliskoj propasti carevine kojoj je služio. Ta istorijska dimenzija agine svijesti diktira mu gorčinu misli koja ne počiva na herojskom prevazilaženju životne nesreće, nego na tragičnoj posuvraćenosti i nemoćnom ispaštanju. "Laži su za pričanje, a istina je za ćutanje", kaže aga ne vjerujući u krhko pletivo evnuhovitih priča niti u varljiva obećanja koja evnuh nalazi u knjigama. Kao što su saznanja o njegovom položaju nemilosrdna, tako je za agu i izlaz iz njegove životne zatočenosti nedokučiv i zatvoren. Nada je uzaludna kao što je i otpor nemoguć. U njegovoj gorčini ima fatalne pomirljivosti i zloslutnih predskazanja ("Kad se hadume, vremena prevrnu, kadiju ne traži"). Svijet očito, u aginoj svijesti, ne slijedi logiku zakona i njihovu racionalnu uzročnost. U

tim predskazanjima aga prije svega vidi ispisanu vlastitu sudbinu čovjeka koji nadživljuje propast svoje carevine; zakoni slabe a samovolja raste ili, kako bilježi evnuh u svojim nesigurnim zapisima koje stalno piše pa briše, "kad pođe nizbrdo u jednoj zemlji, vezira sve više". Stoga *Konak* ukazuje ne samo na ograničenost čovjekove moći djelovanja na zbiljske tokove životne logike nego i na nedovoljnost ljudske svijesti da dokuči podvale i razočarenja koje u sebi nosi svaki životni čin kao svoje tamno naličje.

Sa *Carskom vojskom* (1976) nastavlja se istorija stvarnih i imaginarnih "seoba" koja je započela u romanima Miloša Crnjanskog, a zatim se produžava kao prizor kolektivnog stradanja u djelima Branimira Ćosića i Stevana Jakovljevića. Istina, razlike među ovim piscima su brojne i znatne; ali razlike između sirmijske pukovnije Pavla Isakovića, na primjer, i Tahirovih bedela odnose se prije svega na spoljašnji i folklorni aspekt njihove životne sudbine. Viđena iz dva različita ugla, sudbina tih vojski koje lutaju od juga do sjevera i od zapada prema istoku, od Panonije do Ukrajine i od Akova do Jedrena, ima istu težinu tragičnog iskušenja i životnih lomova, mada njeni nosioci žive u dva različita istorijska perioda i predstavljaju dva različita svijeta. Seoba Srba, a zatim njihovo potucanje po južnoj Ugarskoj i iseljenje u Kijev i Ukrajinu, nosi u sebi svu gorčinu i bol jednog obezglavljenog naroda koji napušta postojbinu i svoja groblja, zaboravlja svoj jezik i sanja o novoj otadžbini u kojoj će naselja nositi imena zavičajnih sela. U tom nemirnom moru istorije, u širokim ravnicama srednje i istočne Evrope, taj narod, u potrazi za svojim identitetom i svojim "nacionom", služio je najčešće kao sitan novac u krupnim računima stranih sila, koje su razdvajali običaji, vjere i politički interesi. Za taj prostor Balkana i južne Evrope vezana je tužna istorija "istočnog pitanja", u kome su se miješali i sukobljavali perfidna zapadna diplomatija sa lukavim kombinacijama levantinske politike. To je, najzad, prostor u kome se formirao kompleks "balkanske sudbine" i koji je u književnosti služio kao istočnik mnogih moralnih i životnih određenja i vrijednosti: od krležijanske vizije srednjoevropskog mizerabilizma, preko izbezumljenih seoba Srba koji su se, po riječima Miloša Crnjanskog, selili i ratovali "po tuđoj volji i za tuđ račun", do Andrićevog svijeta "nestabilnih zakona i zlih gospodara" u kome "niko nije tamo gde bi hteo biti, nego tamo gde ne voli i gde ga ne vole, po nekoj nuždi i po tuđoj volji". Na tom istorijskom, egzistencijalnom i moralno-filozofskom triptihu ocrtana je ljudska drama u kojoj ni sluge ni gospodari, ni žrtve ni dželatili nisu izbjegli tragičnim iskušenjima zajedničke kobi i propasti svih zemaljskih i ljudskih tvorevina.

Priča o "carskoj vojsci" i njenom pohodu protiv Moskova zamišljena je kao mozaička kompozicija, sastavljena od epizoda i likova koje na okupu drži neka nepoznata sila, koja istovremeno oblikuje i njihove pojedinačne profile i njihovu zajedničku sudbinu. Bedeli su najamnici koji su za platu otišli u vojsku umjesto begovskih sinova. Ti golači i beskućnici, nenavikli na život koji je podređen redu i usmjeren prema određenom cilju, ne snalaze se ni u vojničkom stroju ni u uniformama. Njihovo poimanje ne ide dalje od čulnog registrovanja utisaka, koje najčešće još i pogrešno tumače. Oni stoga i ne uviđaju prave konture svijeta u kome su se obreli, ne shvaćaju opasnost kojoj su izloženi ni pravi smisao čitave avanture u koju su uvučeni. Slika te gomile koja ništa ne zna ni o svom pravom mjestu ni ulazi u događajima u kojima učestvuje, nadovezuje se na prizore stihije u prirodi, na tokove života snažnih nagona i neprobuđene svijesti. To je inkarnacija onih anonimnih i nevidljivih pokreta kojima se kreće istorija slijedeći logiku zaslijepljene sile i samouvjerene veličine. Treba li dodati da su to pokreti ljudi koji pate i stradaju, ne znajući da se njihove muke u hronici preživjelih nazivaju podvizima, a da preko njihovih leševa prelaze kočije pobjede i slave?

U romanu *Raška zemlja Rascija* (1979) velika seoba Srba pod Arsenijem Čarnojevićem dobija karakter univerzalne ljudske situacije: bolna hronika lutanja prostorima istorije dočarava dramu jednog naroda bez krunе i zavičaja, naroda odsječenog od zemlje i predaka, izloženog čudima nemilosrdnih sukoba, progona i zla. Tema "seoba" provlači se kao lajtmotiv kroz čitav roman povezujući sudbine brojnih likova ratnika i posjednika, čudaka i seoskih luda, kaluđera i vidara; u zaleđu istorijskih događaja (turski pohod na Beč krajem XVII vijeka, seoba Srba) Sijarić oživljava čitav jedan svijet koji prebiva u usmenim predanjima kao daleki i iluzorni uzor života, kao svjetlost životvorne snage koja obasjava i naš život i daje mu smisao.

Uza svu tu istorijsku pozadinu, Sijarićev roman je u isti mah i hronika jednog nemirnog traganja za osnovama zla koje je podjednako usađeno u osnove svijeta kao i u samu ljudsku prirodu. U ovom romanu Sijarić odlučnije i umjetnički plodotvornije nego u bilo kom drugom djelu obnavlja svoje narativne obrasce i nastavlja one imaginarne tokove i idejna usmjerenja koja drže na okupu njegovo romansijersko stvaralaštvo. Ali, istovremeno, tim osnovnim obilježjima svog stvaralačkog postupka daje i novu ulogu i drukčije osvjetljenje: istorijski okvir ovdje je samo povod da se vrijeme i ljudsko trajanje predstave kao treperenje neuhvatljive svje-

tlosti nakon što stvari iščeznu a ljudske strasti izgube svoj žar; evokacija individualnih sudbina oslobođena je psihološke i moralne krutosti i pred nama vaskrsavaju likovi uzdignuti na jedan viši stepen doživljajnog i emotivnog iskustva (bez obzira da li je u pitanju dobrohotnost i duševnost, ludilo ili mistični zanos); humoristička intonacija koja prožima mnoge antologijske odlomke naglašava Sijarićevo izvorno osjećanje za realnost, kao i njegovu stvaralačku distancu prema svijetu koji nije predmet hronike nego osnova literarne vizije. Svi su, dakle, elementi Sijarićevog djela stavljeni u službu jedne jedinstvene romaneskne zamisli u kojoj i "vrijeme zemno i sudbina ljudska" bivaju obasjani vlastitom unutrašnjom svjetlošću kao istinskom vezom koja spaja zemlju i nebo, prirodu i istoriju. U toj sveopštoj nestabilnosti bića i stvari, život se, međutim, nastavlja neumitnošću svoje logike; ljudi uporno iznova započinju svoje snove, uvjereni da ta igra životnih sudbina traje u dubini etičke svijesti njihovog bića, osvjetljavajući mračne puteve stradanja i nade. Povlačeći tako konce historijskog i etičkog kontinuiteta naših ljudi i naše zajedničke "balkanske sudbine", Sijarić ocrtava ljudske granice čovjekove tragične situacije i njegov iskonski nagon za trajanjem i prevazilaženjem nesreće i smrti.

III

Ćamil Sijarić doživljava istoriju kao neku vrstu zatočenja koje nije lišeno ni tragičnih suočenja. Njegovi junaci, međutim, ne shvataju historijska zbivanja kao sudbinsku neminovnost, kao vječnu datost i zlu sreću svijeta protiv kojih je svaki otpor uzaludan i unaprijed osuđen na neuspjeh. Koliko borbu sa prirodom i svoju vlastitu dramu shvataju kao dio sudbinskog određenja njihovog bića, toliko suočenje sa historijom i ustanovama društva doživljavaju kao poremećaj prirodnog poretka stvari i narušavanje odnosa mimo čovjekove volje i protiv zakona koje priznaje pojedinac.

Taj epski koncept istorije kao masovnog zanosa u kome se pojedinac žrtvuje za slavu nekog kolektivnog i apstraktnog ideala (suverena, vjeru, naciju) potvrđuje da pojedinačni angažman nije lična avantura protagoniste. On živi, bori se i žrtvuje u jednom apstraktnom vremenu, vođen iracionalnim silama, osuđen kao anonimni učesnik, svjedok ili žrtva zbivanja. U epskom svijetu junak se još nije nametnuo kao individualnost, kao subjekat istorije, još nije došao do svijesti o svojoj društvenoj ulozi. I sve dok se ne oslobodi kolektivnih opsesija i ne postane pokretačka snaga is-

torije, njegov položaj je i besmislen i ponižavajući: on ne samo da prihvata istoriju kao pasivni objekat nego dovodi u pitanje svoj status djelatnog subjekta u društvu, nespreman da odgovori na izazove vremena i da solidarno prihvati mjeru odgovornosti za vlastite postupke. Zato Sijarić odbacuje i fatalistički i epski koncept istorije, ostavljajući prostor svojim junacima da slobodno artikulišu svoje nevolje i tjeskobe, svoje nade i strepnje, svoj zanos i svoj užas. Istorija je, dakle, kod Sijarića, vremenski okvir priče i njene tematske organizacije, u središtu piščevog interesovanja je osvjetljenje događaja iz prošlosti pri čemu se pripovjedač pita o smislu i značaju zbog kojih je te događaje trebalo pamtiti, rekonstruisati, pripovijedati.

Sijarićev koncept istorije ne oslanja se, dakle, ni na pretpostavke neke geo-političke ili strateške teorije; istorijski prostor Balkana, često razdiran unutrašnjim antagonizmima, razapet između različitih interesnih sfera i predmet brojnih teritorijalnih pretenzija, u Sijarićevim romanima se artikuliše kao poprište vjekovne drame u kojoj su sukobi neizbježni i nerazrješivi, u kojoj se trajnost života mjeri stepenom otpora silama zla. Protagonisti Sijarićevih romana nisu ni vojskovođe, ni političari, ni misionari čije bi poslanje bilo u funkciji neke ideje ili u službi nekog autoriteta. Sijarić ne ispituje ni uzroke ni motive istorijskih zbivanja, on opisuje posljedice velikih prevrata i tragove koje su ostavili u dušu njegovih likova. To mu je omogućilo da izbjegne zamke apsolutizacije ideje (česte u romanu s tezom) i da ljudsku djelatnost predstavi kao egzistencijalno suočenje sa iskušenjima kojima je izložena svaka ljudska zajednica i svaki pojedinac u njoj. Pisac se na taj način uzdiže iznad političkog pragmatizma i stranačke pristrasnosti; on razmatra ljudsku situaciju kao vrednosnu kategoriju univerzalnog značenja.

Ako se tome doda i Sijarićeva duboka odanost zavičaju, sa brojnim lokalnim obilježjima običajnih i patrijarhalnih zakona, jasno je zašto je njegov književni svijet oblikovan po mjeri mitskih obrazaca u kojima ljudska drama prevazilazi predrasude sredine i ograničenja istorijskih zbivanja. Prolaznom karakteru istorijskih događaja Sijarić suprotstavlja tajna svojstva čovjekove prirode, a smjenu epoha predstavlja kao slojevitu strukturu iskustva i pamćenja: ljudska drama, dakle, izjednačuje se sa iskonskim svjedočanstvom o trajanju u nemirima vijeka, a rekonstrukcija prošlosti u mašti i sjećanju dobija karakter personalizovane istorije svijeta.

Pripovjedačev pogled u prošlost, kao i u ponore ljudske duše, češće se zadržava na čudima i legendama nego na činjenicama i istoriji, češće se uzdiže do vizionarske predstave nego što ponire u iscrpnu deskripciju.

Stoga je realnost u Sijarićevom djelu čudesna mješavina zbilje i fikcije, dramatičnih trenutaka postojanja i metaforizacije ljudskog iskustva. I vrijeme i istorija, za Sijarića, su samo okvir zbivanja; suština trajanja sadržana je u kolektivnom pamćenju i prećutnom dijalogu koji, od iskona, međusobno vode epohe. Zato Sijarić i ne posvećuje pažnju velikim istorijskim prevratima u kojima nestaju zajednice i stradaju pojedinci: on vjeruje da je čovjekova sudbina izraz dubljih kozmičkih uslovnosti kojima istorija omogućava puni procvat i jedinstven okvir dramatizacije.

